

Vijf jaar Stichting Oude Groninger Kerken

SOGK

002562

overgenomen 15 kerken
gerestaureerd 5 kerken
aangeworven 4000 donateurs
gepubliceerd 16 artikelen
georganiseerd 10 kerktochten
gehouden 95 lezingen

De oprichting

"Uit hoog gras en welig woekerdend onkruid steken scheef wat groenbemoste grafkerken omhoog. De verweerde letters erop zijn nauwelijks leesbaar. Als we het oude vervallen kerkje binnenkomen, wieken koppels duiven wild opgeschrikt onder het klankbord boven de grauwe preekstoel uit. Ze nestelen onder het dak dat door een groot gat in de planken zoldering zijn gehavende pannen laat zien. Tegen de beschimmelde muur hangt in een dicht web van stof een potsierlijk half verteerd collectezakje. De vloer is overdekt met een glibberige laag duivenmest.

Dit is de eerste indruk van het kerkje van Leegkerk onder de rook van Groningen. Sinds vier jaren wordt het niet meer gebruikt, jaren waarin het verval zienderogen voortwoekerde. Het is een romantiek juweel, oorspronkelijk gebouwd in de dertiende eeuw. Later is er nogal wat aan veranderd, soms tamelijk onhandig, maar het slanke houten torentje met zijn spits uit de achttiende eeuw, geeft het een wonderlijk verijnd accent. De najaarswind woelt rusteloos in de hoge struiken tegen de brokkelige, diep gekleurde muur. Aan alle kanten staat het kerkje vrij in het

vlakke Groningse land, vrij voor stormen regenvlagen die het rumoerig bestoken en het dagelijks verder dringen naar zijn weerloze ondergang".

Aldus schreef Gabriël Smit in De Volkskrant van 4 oktober 1969. Het was één van de artikelen over oude groninger kerken die in die dagen in verscheidene kranten zijn verschenen. Op 1 oktober had onze Stichting een perskonferentie gehouden waaraan een bustocht langs enkele vervallen kerken was verbonden. Daarvoor bestond een goede belangstelling, hetgeen zijn uitwerking niet gemist heeft, want in meer dan 15 landelijke en regionale bladen werd aan de nieuwe Stichting royale aandacht besteed. Zeer erkentelijk was het bestuur o.a. voor het uitvoerige artikel op de voorpagina van het Groninger blad "De Gezinsbode", waarbij in een apart kadertje om duizend donateurs werd gevraagd. Meer dan 200 mensen reageerden in die eerste week op de diverse publikaties en daarmee was de basis voor het donateursbestand gelegd.

Aan de genoemde perskonferentie was uiteraard heel wat voorafgegaan. Jarenlang was in de Provinciale Restauratie Commissie van de Ned. Hervormde Kerk in Groningen reeds gesproken over het probleem van het onderhoud en de restauratie van monumentale kerken die niet of nauwelijks meer voor de kerkelijke dienst gebruikt werden. De commissie stelde een nota op over het gebruik en bezit van de historische kerkgebouwen in de provincie Gronin-

* Dr. Regn. Steensma is sekretaris van de Stichting Oude Groninger Kerken.

Afb. 1. Thesinge. Interieur naar het oosten vóór de restauratie.

gen, welke in augustus 1968 door de provinciale kerkvergadering werd aanvaard. De Stichting is dan ook in feite in het leven geroepen op initiatief van genoemde commissie, welke bestond uit: K. Kuipers, burgemeester van de gemeente Slochteren (voorz.); J. de Man, stafmedewerker Prov. Kerkvergadering Ned. Herv. Kerk (sekr.); T. H. Huisman, notaris te Grootegast; Mr. J. Korf, hoofd-directeur van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg; ds. B. Kristensen, predikant te Garmerwolde; K. I. Reiffers, kerkvoogd in Zeerijp; L. G. Reker, architect te Groningen; drs. R. Steensma, medewerker Rijksuniversiteit Groningen en ds. F. Mooi, scriba Prov. Kerkvergadering Ned. Herv. Kerk.

De commissie kwam in genoemde nota tot de konklusie dat kerkgebouwen die geen of slechts een zeer geringe funktie vervulden voor de kerkelijke gemeenten, maar wel veel geld vergden, door die gemeenten beter afgestoten zouden kunnen worden. Hiertoe zou een Stich-

ting opgericht moeten worden, die de zorg voor de af te stoten kerken zou kunnen overnemen. Er werd vervolgens een speciale commissie gevormd bestaande uit: ds. B. Kristensen, J. de Man, ds. F. Mooi, dr. G. Overdiep, drs. R. Steensma en drs. J. J. Stienstra, die in het najaar van 1968 de oprichting van een dergelijke Stichting voorbereidde. Uitvoerig werd gesproken over de statuten, het bestuur, het geld en de naam: oude groninger kerken, historische groninger kerken, monumentale groninger kerken? Op 13 mei 1969 werd de oprichtingsakte gepasseerd en in oktober daaropvolgend werd de Stichting Oude Groninger Kerken aan de pers gepresenteerd. Haar werk kon beginnen.

Tenslotte nog een citaat uit het Friesch Dagblad:

"Weer ligt het landschap zwaar onder de herfstlucht. De bomen die het be-

Afb. 2. Leegkerk. Interieur van het koor naar de kansel.

loop van de kronkelige binnenwegen zo markant begeleiden, zijn ontbladerd. De onafzienbare akkers zijn leeg; ze liggen in afwachting van de winter en daarna van opnieuw een voorjaar. Boerderijen liggen er als burchten met achter zich de kathedralen van hun schuren. Vaak is er een zachte glooiing van een terp, van een wierde, die, afgegraven en wel, nog de middeleeuwse kerk draagt. Die kerken zijn in Groningeland mooi, zoals ze in het aangrenzende Friesland, dat èn verwantschap èn verschillen met Groningen heeft, ook dikwijls mooi zijn. Te individueel mooi om waar te zijn in deze tijd waarin zoveel is gladgestreken en de funktie van al die kerkjes er niet duidelijker op is geworden. Je kunt die bekende uitspraak overigens ook omkeren: vele kerkjes zijn te waar om allemaal nog mooi te zijn. Juist omdat de bedehuisen weinig funktie hebben, glijden ze niet alleen figuurlijk, maar letterlijk uit het leven van alledag weg. Er zal ook in Groningen nog veel moeten worden hersteld als behouden zal worden, wat

vroeger eeuwen aan dit geestelijk landschap hebben gebouwd".

De ontwikkeling

De eerste vijf jaren van de Stichting kenmerkten zich door een stormachtige groei in allerlei opzichten. In de eerste plaats wat de objekten zelf betreft. In november 1969 werd de toren te Zuidwolde overgedragen, in 1970 de kerken en torens te Obergum, Oostum en Leegkerk, in 1971 de toren te Uitwierde en de kerken en torens te Westerwijtwerd, Midwolde en Thesinge, in 1973 de kerken met torens te Stitswerd, Westermenden, Oude Schans, Eenrum, Garnwerd en Visvliet, in de eerste maanden van 1974 de kerk te Middelbert. De Stichting heeft dus nu 15 grote monumentale gebouwen te beheren. Met verschillende kerkvoogdijen worden onderhandelingen gevoerd en aan het einde van dit jaar zullen waarschijnlijk reeds 20 kerken eigendom van de Stichting zijn. Aan elke overname gaan vele besprekingen vooraf, met name ook over het

Afb. 3. Stitswerd. West- en zuidzijde.

Afb. 2. Leegkerk. Interieur van het koor naar de kansel.

loop van de kronkelige binnenwegen zo markant begeleiden, zijn ontbladerd. De onafzienbare akkers zijn leeg; ze liggen in afwachting van de winter en daarna van opnieuw een voorjaar. Boerderijen liggen er als burchten met achter zich de kathedralen van hun schuren. Vaak is er een zachte glooiing van een terp, van een wierde, die, afgegraven en wel, nog de middeleeuwse kerk draagt. Die kerken zijn in Groningeland mooi, zoals ze in het aangrenzende Friesland, dat èn verwantschap èn verschillen met Groningen heeft, ook dikwijls mooi zijn. Te individueel mooi om waar te zijn in deze tijd waarin zoveel is gladgestreken en de funktie van al die kerkjes er niet duidelijker op is geworden. Je kunt die bekende uitspraak overigens ook omkeren: vele kerkjes zijn te waar om allemaal nog mooi te zijn. Juist omdat de bedehuisen weinig funktie hebben, glijden ze niet alleen figuurlijk, maar letterlijk uit het leven van alledag weg. Er zal ook in Groningen nog veel moeten worden hersteld als behouden zal worden, wat

vroeger eeuwen aan dit geestelijk landschap hebben gebouwd".

De ontwikkeling

De eerste vijf jaren van de Stichting kenmerkten zich door een stormachtige groei in allerlei opzichten. In de eerste plaats wat de objekten zelf betreft. In november 1969 werd de toren te Zuidwolde overgedragen, in 1970 de kerken en torens te Obergum, Oostum en Leegkerk, in 1971 de toren te Uitwierde en de kerken en torens te Westerwijtwerd, Midwolde en Thesinge, in 1973 de kerken met torens te Stitswerd, Westermenden, Oude Schans, Eenrum, Garnwerd en Visvliet, in de eerste maanden van 1974 de kerk te Middelbert. De Stichting heeft dus nu 15 grote monumentale gebouwen te beheren. Met verschillende kerkvoogdijen worden onderhandelingen gevoerd en aan het einde van dit jaar zullen waarschijnlijk reeds 20 kerken eigendom van de Stichting zijn. Aan elke overname gaan vele besprekingen vooraf, met name ook over het

Afb. 3. Stitswerd. West- en zuidzijde.

bedrag dat de kerkvoogdij als afkoop-som van het onderhoud aan de Stichting moet betalen. In vele gevallen beschikt immers een kerkvoogdij over jaarlijkse inkomsten uit het bezit van landerijen of waardepapieren die speciaal voor de instandhouding en het onderhoud van de betreffende kerkgebouwen bestemd zijn. Het bestuur van de Stichting is van oordeel, dat bij eigendoms-overdracht deze inkomsten voor een deel mede moeten worden overgedragen. Daartoe wordt een zekere afkoop-som overeengekomen. De bedragen daarvan lopen uiteen van f 1000,- tot f 20.000,-. Er wordt een lijst van de inventaris opgesteld omdat deze mede wordt overgedragen.

De Stichting wil graag alle inventarisstukken bij de kerk bewaren; dit ook om te voorkomen dat deze op een of andere wijze verloren zouden gaan. Soms vereist dit een speurtocht naar bijna verdwenen zilveren avondmaalsbekers of kanselbijbels. Na de overdracht moet er een Plaatselijke Commissie gevormd worden en met deze commissie dient het werk ter plaatse te worden besproken.

Veel omvangrijker dan de besprekingen over de overname zijn als regel die aangaande de restauratie, vooral vanwege de vele daaraan verbonden financiële problemen. Ondanks deze problemen is het de Stichting gelukt reeds vijf gebouwen te restaureren: de kerk en toren te Obergum, de toren te Zuidwolde, de kerk met dakruiter te Leegkerk en Thesinge en de kerk met toren te Oostum. De kosten daarvan bedroegen in totaal meer dan twee en een half miljoen gulden, n.l. f 2.673.000,-. De overheid (rijk, provincie en gemeente) betaalde 90%, soms zelfs iets meer. De resterende 10 procent werd bijeengebracht door bijdragen van het J. B. Scholtenfonds, van kerkvoogdijen als afkoopsom, uit plaatselijke akties en vooral door de donateurs. Het was lang niet altijd gemakkelijk de middelen bijeen te brengen, maar het lukte tot nu

toe en de Stichting gaat door met dit noodzakelijke en dankbare werk.

Boven alle verwachting verliep ook de groei van het aantal donateurs. Op 12 februari 1970 kon als 1000ste donateur dr. M. J. Keuning uit Bussum worden ingeschreven, op 21 december 1970 als 2000ste mev. Van der Werf-Triebert uit Pieterburen, op 20 januari 1972 de heer K. Zuidema te Thesinge als 3000ste en op 12 januari 1974 mej. S. Sybrandy te Groningen als 4000ste. De grote toename is vooral ook mogelijk gemaakt door de activiteiten van de propagandakommissie, zoals lezingen, tentoonstellingen en het deponeren van folders in allerlei openbare gebouwen. Elke publiciteit over de Stichting leverde aanmeldingen op. Verder hebben akties van de plaatselijke commissies in plaatsen waar onze Stichting objecten bezit vele donateurs opgeleverd, bijv. 65 in het kleine Thesinge. Vele donateurs betalen meer dan 10 gulden per jaar, anderen helpen mee in allerlei commissies of bij diverse akties. Het bestuur weet dat velen, zeer velen ach-

Afb. 4. Oude Schans. Interieur naar de kansel.

ter het werk van de Stichting staan. Twee activiteiten verdienen bijzondere aandacht. In de eerste plaats de publikaties. Van het begin af heeft het bestuur gemeend de donateurs duidelijk te moeten maken waar het om gaat, hun een binding te moeten geven met het werk van de Stichting en dat te doen door tweemaal per jaar een goed verzorgde publikatie uit te geven. Deze publikaties kunnen opgeborgen worden in een ringband. De eerste band is nu bijna vol en dit najaar ontvangt elke donateur band 2. Deze publikaties kosten geld, toch bleef tot nu toe van elke bijdrage van f 10.— nog een reëel bedrag voor de behartiging van de taak der Stichting (onderhoud en restauratie der overgenomen gebouwen) beschikbaar. Tengevolge van het stijgen van de drukkosten, verzendkosten e.d. dreigt de marge echter wel wat klein te worden. De publikaties worden over het algemeen bijzonder op prijs gesteld. Velen, vooral ook uit het westen van Nederland, worden donateur omdat ze de publikaties graag in hun bezit willen hebben. Het bestuur meent er dan ook goed aan te doen de reeks publikaties voort te zetten.

Bij de keuze van de publikaties is steeds gestreefd naar handhaving van een zeker nivo. Als men alleen maar populaire stukjes zou schrijven over "die aardige mooie kerken", was men na enkele jaren uitgepraat, het zou ook nauwelijks zinvol zijn deze als documentatie te bewaren. Door goede stukken wordt de studie omtrent de kerken bevorderd en de kennis dienaangaande van zeer velen verdiept. Verder kan een ieder genieten van de vele tekeningen en foto's. Wij vertrouwen dat het ook in de toekomst steeds weer mogelijk zal zijn auteurs te vinden die (belangeloos!) een artikel voor de Stichting willen schrijven.

Tenslotte nog iets over de ekskursies. In de afgelopen vijf jaar zijn tien kerkentochten gehouden. Deze tochten werden georganiseerd in samenwerking

met de Provinciale V.V.V. en de Stichting Groningen Orgelland. De tochten mogen zich in een toenemende belangstelling verheugen; in december 1973 namen bijna 1700 mensen deel aan een tocht langs kerken in de Woldstreek. Men kan bij deze tochten zowel per bus als met eigen auto gaan. In oktober 1969 werd een Romantische Ruïne Rally gehouden langs Leegkerk, Oostum en Obergum; in december 1969 een tocht langs Loppersum, 't Zandt, Zeerijp en Godlinze; in mei 1970 een tocht langs kerken met fraaie preekstoelen in Uithuizen en omgeving; in december 1970

Afb. 5. Visvliet. Gedenksteen met als opschrift: "Anno 1557 golt de rogge VII Emdere gulden tmd. D. Gerardus Wiltinck van Dwingel, de XXX abbas in Ierusalem 1557". Gerard Wiltinck was abt van het klooster Jeruzalem in het naburige Gerkesklooster.

een tocht naar Sellingen en Ter Apel; in mei 1971 een tocht naar belangrijke romano-gotische kerken o.a. Leermens; in december 1971 een tocht, compleet met trein, naar kerken in het Westerkwartier; in mei 1972 een tocht langs kerken met belangrijke muurschilderingen, o.a. Garmerwolde; in december 1972 een tocht naar kerken in en rond Appingedam; in mei 1973 een tocht naar kerken in de omgeving van de Eemshaven en in december 1973 voor-noemde tocht naar Slochteren en omgeving. Het voornemen bestaat om in

mei 1974 een lustrumtocht naar Oost-Friesland te organiseren.

De toekomst

Het is moeilijk veel over de toekomst te zeggen. We hopen dat het gevoerde beleid kan worden voortgezet. Kerken overnemen bleek meestal niet moeilijk; deze te onderhouden en te restaureren daarentegen niet steeds gemakkelijk. Dit moet echter ook gebeuren. Voor vele kerken geldt dat als de Stich-

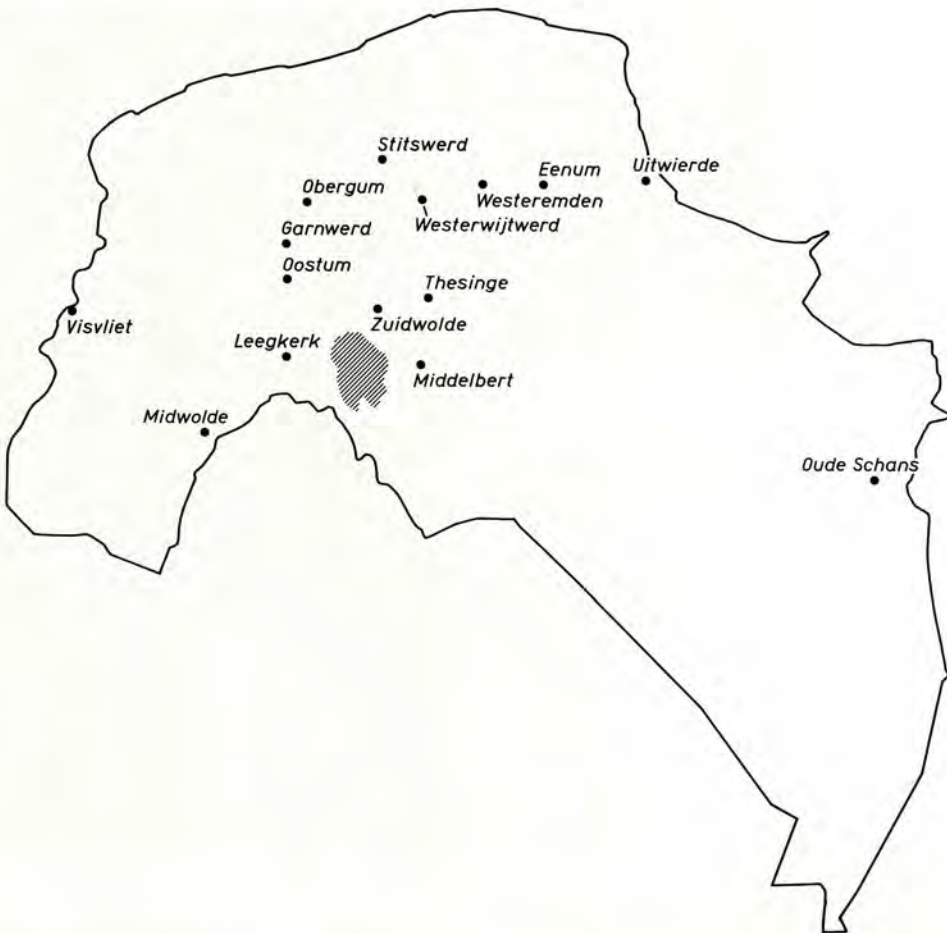

Fig. 1. De ligging van de kerken in eigendom bij de Stichting Oude Groninger Kerken.

ting Oude Groninger Kerken het gebouw niet overneemt en onderhoudt, het verval zeker zal doorzetten, omdat de plaatselijke gemeente hiertoe niet meer in staat is en ook redelijkerwijs niet meer blijvend met deze taak kan

worden belast. Het bestuur van de Stichting heeft goede hoop dat ook in de toekomst de steun van overheid en van partikuliere zijde voldoende zal zijn om haar mooie werk te kunnen voortzetten.

Overzicht van de eerste 15 kerken van de Stichting Oude Groninger Kerken

<i>Plaats</i>	<i>Datering</i>	<i>Datum overname</i>	<i>Restauratie</i>
Eenum	kerk: eind 12de eeuw toren: 18de eeuw	19 dec. 1973	in voorbereiding arch.: ir. P. B. Offringa
Garnwerd	kerk: midden 13de eeuw toren: 1751	14 dec. 1973	waarschijnlijk 1974-'75 arch.: ir. P. B. Offringa
Leegkerk	w. en n. zijde: 13b* koor en z. zijde: 16a	15 okt. 1970	1970-'73 arch.: J. W. Korma, J. Kort
Middelbert	schip: 13de eeuw koor: 15de eeuw ?	22 febr. 1974	in voorbereiding arch.: ir. A. Th. Dubbeling
Midwolde	schip en onderstuk toren begin 13de eeuw koor en bovenstuk toren: 16de eeuw ?	23 juni 1971	in voorbereiding arch.: P. L. de Vrieze
Obergum	schip: 13b toren: 14de eeuw koor: 15de eeuw	20 maart 1970	1970-'71 arch.: K. G. Olsmeyer
Oostum	schip: 13b toren: 14de eeuw	27 mei 1970	1972-'73 arch.: ir. P. B. Offringa
Oude Schans	gesticht in 1626 en vernieuwd in 1826	13 april 1973	in voorbereiding arch.: P. L. de Vrieze
Stitswerd	mogelijk 13de eeuw	20 maart 1973	kerk verkeert in goede toestand
Thesinge	midden 13de eeuw w. deel: 1786	1 juli 1971	1973-'74 arch.: ir. A. Th. Dubbeling
Uitwierde (toren)	rond 1200	29 april 1971	in voorbereiding
Visvliet	1427	15 nov. 1973	herstel dak in voorbereiding
Westeremden	13b en rond 1250	20 maart 1973	in voorbereiding
Westerwijtwerd	kerk: 13b toren: eind 13de eeuw ?	27 mei 1971	begin waarschijnlijk in 1974 arch.: ir. P. B. Offringa
Zuidwolde (toren)	eind 12de eeuw	7 nov. 1969	1971-'72 arch.: P. L. de Vrieze

* *Verklaring*

13a, b, c, d : 1ste, 2de, 3de of 4de kwart van die eeuw.

13A, B : 1ste of 2de helft van die eeuw.

Afb. 6. Midwolde. Grafmonument van Rombout Verhulst (1665-'69) voor Carel Hieronymus Baron van Inn- en Knyphuizen. In het midden diens vrouw Anna van Ewsum en links haar tweede man Georg Wilhelm van Inn- en Knyphuizen. Dit laatste beeld werd gemaakt door Bartholomeus Eggers in 1714.